

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA QONUN IJODKORLIGINING TASHKILY ASOSLARI

Mamanov Xurshid Baxtiyorovich

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) B.P. Boymurodov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20553950>

Annotatsiya: mazkur tezisda raqamlashtirish sharoitida qonun ijodkorligi tashkiliy asoslarining nazariy-huquqiy mohiyati, asosiy elementlari va O‘zbekiston Respublikasida ushbu mexanizmni takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilingan. Elektron parlament, e-qonunchilik platformalari, ommaviy elektron muhokama, sun‘iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan tahlil hamda raqamli monitoring tizimi qonun ijodkorligining tashkiliy mexanizmini tashkil etuvchi besh asosiy element sifatida ko‘rsatib berilgan; xorijiy davlatlar tajribasi qiyosiy-huquqiy yondashuv asosida umumlashtirilgan va milliy huquq tizimi uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli qonun ijodkorligi, tashkiliy mexanizm, elektron parlament, e-qonunchilik, sun‘iy intellekt, RegTech, CivicTech, raqamli monitoring, huquqiy ekspertiza.

Raqamli sivilizatsiya davrida sun‘iy intellekt, blokzanjir va katta ma‘lumotlar texnologiyalari davlat boshqaruvi hamda huquqiy tartibga solish sohasida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi qonunchilik faoliyatini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida modernizatsiya qilish vazifasini belgilab berdi¹. Shu munosabat bilan qonun ijodkorligi jarayonini raqamlashtirishning tashkiliy asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb vazifaga aylangan.

Sh.A. Saydullayevning klassik talqiniga ko‘ra, qonun ijodkorligi vakolatli davlat organlarining qonunlarni ishlab chiqishga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyatidir²; ushbu yondashuv Yu.A. Tikhomirovning kompetensiya nazariyasi³ doirasidagi vakolatlilik tamoyili bilan to‘liq uyg‘unlikda. Raqamli qonun ijodkorligining tashkiliy mexanizmi esa — bu raqamli texnologiyalarni ushbu jarayonga integratsiya qiluvchi institutlar, platformalar, dasturiy vositalar va protseduralar majmuidir. Mualliflik nuqtai nazaridan, ushbu mexanizm o‘zaro bog‘liq besh elementdan tashkil topadi: birinchidan, elektron parlament tizimi; ikkinchidan, e-qonunchilik platformalari; uchinchidan, ommaviy elektron muhokama mexanizmlari; to‘rtinchidan, sun‘iy intellekt asosidagi tahlil va huquqiy ekspertiza vositalari; beshinchidan, qonunlarning amaldagi ta‘sirini kuzatuvchi raqamli monitoring tizimi.

Elektron parlament (e-Parliament) konsepsiyasi Jahon parlamentlari ittifoqi tomonidan 2006-yilda qabul qilingan «Elektron parlament deklaratsiyasi»da uchta asosiy tamoyilga — ochiqlik, ishtirokchilik va samaradorlik — asosan belgilangan⁴. Ushbu model parlament faoliyatini raqamlashtirish, deputatlarning masofadan ishlashi va elektron ovoz berish imkoniyatini yaratadi. O‘zbekiston Oliy Majlisi parlament.gov.uz portali orqali qonun loyihalari va parlament hujjatlarini ommaga taqdim etmoqda, ammo ushbu platforma hozircha bir tomonlama xabardor qilish funksiyasi bilan cheklangan bo‘lib, fuqarolar va deputatlar o‘rtasidagi to‘liq interaktiv muloqot mexanizmi shakllantirilmagan.

¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-son Farmoni. Lex.uz.

²Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi: darslik. — Toshkent: TDYU, 2004. — B. 142.

³Tikhomirov Yu.A. Teoriya kompetentsii. — Moskva: Yurinformtsentr, 2001. — S. 84–87.

⁴Inter-Parliamentary Union. World e-Parliament Report. — Geneva: IPU, 2006.

E-qonunchilik platformalari qonun loyihalarini yaratish, saqlash, izlash va ularga kirish uchun mo'ljallangan elektron tizimlardir. Bunday platformalarning ilg'or namunalari sifatida Estoniyaning «Riigi Teataja» tizimini ko'rsatish mumkin: yangi o'zgartirish kiritilganda tizim avtomatik ravishda qonunning konsolidatsiyalashgan versiyasini yaratadi va aynan u rasmiy huquqiy hujjat maqomiga ega bo'ladi. Yevropa Komissiyasining LEOS (Legislation Editing Open Software) platformasi qonun loyihalarini Akoma Ntoso XML standartida hamkorlikda tahrirlash imkonini beradi. O'zbekistondagi lex.uz tizimi normativ-huquqiy hujjatlar arxivi sifatida ishlansa-da, real vaqt rejimida konsolidatsiya, mashina o'qiydigan formatlar (XML, JSON) va dasturiy interfeys (API) imkoniyatlariga ega emas.

Ommaviy elektron muhokama mexanizmlari raqamli qonun ijodkorligining demokratik mohiyatini ta'minlaydi; O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 33-, 36- va 40-moddalari⁵ mazkur platformalarning konstitutsiyaviy poydevorini tashkil etadi. B.S. Noveckning «aqli fuqarolar — aqlli roq davlat» konsepsiyasi⁶ bunday platformalarning ommaviy intellektni umumiy manfaatda jamlash potensialiga e'tibor qaratadi. Estoniyaning EIS tizimi 45 mingdan ortiq fuqaroni qonun loyihalari muhokamasiga jalb etgan bo'lsa, Singapurning REACH platformasi 2016–2020 yillarda 113 ta qonun loyihasi va siyosat hujjati bo'yicha ommaviy muhokama o'tkazgan⁷. O'zbekistondagi «Mening fikrim» va regulation.gov.uz platformalari CivicTech yondashuvining dastlabki shakli sifatida ishlaydi, lekin 2024–2025 yillarda regulation.gov.uz portaliga qo'yilgan qonun loyihalarining 40 foizdan ortig'iga fuqarolar tomonidan birorta ham tuzilmaviy taklif tushmagani ushbu platformalarni jiddiy takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalari raqamli qonun ijodkorligining eng istiqbolli elementi hisoblanadi. SI tahliliy (kolliziyalarni aniqlash), yordamchi (terminologik izchillik) va monitoring funksiyalarini bajarishi mumkin. H. Surden ushbu yondashuvni «Computational Law» konsepsiyasi doirasida nazariy asoslab, qonun normalarini rasmiy mantiqiy tilda ifodalash qonunchilikning aniqlik va izchilligini tubdan oshirishini ko'rsatadi⁸. Shu bilan birga, SI integratsiyasi javobgarlikni taqsimlash, algoritmik tarafdashlik va qaror qabul qilish shaffofligi muammolarini yuzaga keltiradi; Yevropa Ittifoqining 2024-yilgi SI Akti bu muammolarni «taqsimlangan javobgarlik» modeli orqali hal etishga harakat qilmoqda. O'zbekiston uchun eng maqbul yondashuv — SI xulosasiga «maslahat vositasi» (konsultativ) maqomini berib, yakuniy huquqiy javobgarlikni vakolatli mansabdor shaxsda saqlab qolish.

Raqamli monitoring tizimi qonun ijodkorligining yopiq sikl xususiyatini ta'minlovchi yakuniy element hisoblanadi. An'anaviy monitoring inson resurslariga tayanib, kechiktirilgan va to'liqsiz bo'ladi. Raqamli monitoring esa real vaqt rejimida ma'lumotlarni davlat statistika tizimi, sud amaliyoti va fuqarolar shikoyatlari bazasidan avtomatik to'plab, qonunning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini ko'rsatuvchi «qonun salomatligi» indikatorlarini shakllantirishga imkon beradi. Bu yondashuv qonun ijodkorligini chiziqli jarayondan iterativ jarayonga aylantiradi.

Xorijiy davlatlar tajribasining qiyosiy-huquqiy tahlili shuni ko'rsatadiki, har bir davlat raqamli qonun ijodkorligining o'ziga xos modelini shakllantirgan: Estoniya — fuqarolik ishtirokini

⁵O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri). — Toshkent: Adolat, 2023. — 33-, 36-, 40-moddalar.

⁶Noveck B.S. Smart Citizens, Smarter State: The Technologies of Expertise and the Future of Governing. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015. — P. 27–32.

⁷Ministry of Culture, Community & Youth (Singapore). Public consultation and engagement (Parliamentary Reply, 02.06.2020). — mccy.gov.sg.

⁸Surden H. Computational Law // Stanford Technology Law Review. — 2012. — Vol. 16. — P. 1–47.

elektron identifikatsiya orqali ta'minlovchi model; Singapur — sun'iy intellektni qonunchilik tahliliga tatbiq etishning ilg'or amaliyoti; BAA — institutsional darajada raqamli qonun ijodkorligini muassasalashtirish; Germaniya — an'anaviy parlament tartib-qoidalarini raqamli vositalar bilan bosqichma-bosqich uyg'unlashtirish; Janubiy Koreya — SI yordamida qonunning kompleks ta'sirini baholash. O'zbekiston uchun maqbul strategiya alohida tajribalarni nusxalash emas, balki ularning kuchli tomonlarini milliy huquqiy an'analarga moslashtirilgan kompleks model doirasida birlashtirishdan iborat.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi 2021-yil 20-apreldagi O'RQ-682-sonli Qonunga⁹ «Qonun ijodkorligi jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish» nomli yangi bob qo'shish; ikkinchidan, mavjud lex.uz, parliament.gov.uz, my.gov.uz va regulation.gov.uz platformalarini yagona milliy «E-Qonunchilik» platformasi atrofida integratsiyalash; uchinchidan, qonun loyihalarining huquqiy ekspertizasini avtomatlashtiruvchi SI tizimini Adliya vazirligi huzurida joriy etish; to'rtinchidan, raqamli monitoring platformasini Prezident huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti bazasida yaratish; beshinchidan, Toshkent davlat yuridik universitetida «Huquqiy texnologiyalar» ixtisosligini tashkil etish.

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamlashtirish sharoitida qonun ijodkorligining tashkiliy asoslari texnik infratuzilma bilan cheklanmaydi — ular avvalo huquqiy arxitekturani talab qiladi. Mualliflik nuqtai nazaridan, O'zbekistonda mazkur mexanizmni shakllantirishning eng maqbul yo'li — huquqiy mustahkamlikni texnologik shoshqaloqlikdan ustun qo'yish va dastlab pilot loyihalar shaklida sinab, keyin milliy miqyosga bosqichma-bosqich kengaytirishdan iborat bo'lib, aynan shu yondashuv an'anaviy qonun ijodkorligining vakolatlilik, protsessuallik va legitimlik tamoyillarini saqlagan holda raqamli imkoniyatlarni huquq tizimiga organik kiritishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri). — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi 20.04.2021 yildagi O'RQ-682-sonli Qonuni. Lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida 05.10.2020 yildagi PF-6079-son Farmoni. Lex.uz.
4. Saydullayev Sh.A. Davlat va huquq nazariyasi: darslik. — Toshkent: TDYU, 2004. — 320 b.
5. Tikhomirov Yu.A. Teoriya kompetentsii. — Moskva: Yurinformtsentr, 2001. — 350 s.
6. Noveck B.S. Smart Citizens, Smarter State: The Technologies of Expertise and the Future of Governing. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
7. Surden H. Computational Law // Stanford Technology Law Review. — 2012. — Vol. 16. — P. 1–47.
8. Inter-Parliamentary Union. World e-Parliament Report. — Geneva: IPU, 2006.
9. Ministry of Culture, Community & Youth (Singapore). Public consultation and engagement (Parliamentary Reply, 02.06.2020). — mccy.gov.sg.

⁹O'zbekiston Respublikasining «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi 20.04.2021 yildagi O'RQ-682-sonli Qonuni. Lex.uz.